

ПРОБЛЕМИ НА ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕТО В СОЦИАЛИСТИЧЕСКА БЪЛГАРИЯ

Георги Димев

Деветосептемврийската революция през 1944 г., откривайки нова страница в многовековната историческа летопис на българския народ — в неговото обществено-политическо и социално-икономическо развитие, създаде най-благоприятни условия за всестранин подем и на националната ни наука, литература, култура. Българската комунистическа партия, призвана да осъществи идеите и прозренията на най-светлите умове на човечеството, неотстъпно е утвърждавала и утвърждава истината, че изграждането на социалистическо общество не е възможно без всемерно развитие на духовно-интелектуалната, художествено-творческата, общокултурната мисъл. Докато природните, математическите, техническите науки трябваше да съдействуват за изграждането на материалната база на създаващото се социалистическо общество, то хуманитарните следваше да поставят своите неизмерими възможности, за да бъдат формирани ново съзнание и критерии за социално-нравствени и духовно-естетически ценности у хората, на които бе съдено да осъществят всестранин и цялостно социалистическия идеал. И ако литературата е един от най-действените, всеобхватно въздействащи фактори за възпитание и превъзпитание на обществото, то в това отношение не помалка е и ролята на науката, която се занимава с проблемите на литературата — литературознанието в различните му области и аспекти. То е една от фундаменталните хуманитарни науки, която участва най-пълно в цялостното общокултурно и идеологическо развитие на обществото.

Задачите на обществените науки, в това число и на литературознанието, в нова социалистическа България бяха очертани още на Петия конгрес на Българската комунистическа партия. Наред с другите области на знанието и литературната наука следваше да се преустрои, да се въоръжи методологически, да застане на марксистко-ленински позиции. Защото само от такива позиции тя можеше да осветлява характера, ролята и значението на литературата при различните обществено-икономически формации, да разкрива закономерностите на литературното развитие, да оценява и използва идейно-естетическите богатства на многовековното национално и общочовешко художествено наследство с оглед на съвременните потребности, да разработва проблемите на теорията и практиката на социалистическо-реалистическата литература, на текущия литературен процес, да обосновава научната несъстоятелност на разните идеалистични формалистични теории, да вижда своевременно отклоненията от правилното историко-материалистическо мислене.

Разбира се, трудностите за реализирането на тези важни, но затова пък толкова сложни и неотложни по своята актуална значимост задачи бяха

много и най-разнообразни — от обективно и субективно-психологическо, от научно-организационно и теоретико-методологическо, от мирогледно-философско и историко-литературно естество. И днес, когато обглеждаме извършения път през изминалите три десетилетия, години на напрегнати търсения и противоречиви увлечения, на смели новаторски размисли и на неотменна воля да се опознае истината, да се турят в съответствие научни принципи, естетически критерии и обществено-политически изисквания, не може да не признаем безспорните завоевания на литературната ни история, теория и критика.

Успоредно с организирането на специален научноизследователски институт към Българската академия на науките, със създаването на нови висши учебни заведения и разширяване на филологическите специалности, което доведе до бързо увеличаване броя на литературоведческите кадри, постепенно, но настъпателно се разширяваше тематиката и проблематиката на проучванията, осъзнаваше се тяхната жанрова многостранност и идеологическа актуалност, общото и специфичното на техния изследователски обект. Все по-успешно литературознанието се включваше в извънредно интензивните обществено-културни процеси, даваше своя принос във формирането и възхода на социалистическото общество. Никога в буржоазния строй не е могло и да се мечтае за такъв простор на гравивната човешка мисъл, къкъвто сега се откри пред хората на науката, културата, изкуството. И за всичко това ние не можем да не бъдем благодарни на нашата партия, която на всеки етап сочеше задачите на литературознанието в неговата органическа взаимоотнобременост от другите клонове на общественото познание, винаги разглеждано в контекста на целия идеологически фронт.

Наистина малко са комунистическите партии в света, чиито ръководители да са живели така непосредствено с проблемите на науката, на литературата и изкуството. Известни са плодотворните традиции на Д. Благоев и Г. Димитров, ролята им за развитието на революционно-пролетарската литература. След историческия Априлски пленум тези традиции бяха продължени от др. Т. Живков. По различни поводи и пред различни форуми той нееднократно е привличал и привлича вниманието върху актуални въпроси на литературното ни развитие, върху марксистко-ленинските начала за органическата връзка между изкуство и общество, между литература и народ, между наука и социално-икономически и културен прогрес, като неуморно сочи всички опасности, които носят сектантството и догматизмът, ревизионизмът и всяко отклонение от материалистическата методология, от комунистическата идейно-мирогледна, класово-партийна принципиалност. На Десетия конгрес още веднъж бяха обосновани задачите на науката, на цялостната духовно-творческа дейност в изграждането на развито социалистическо общество.

В усилията си да разглежда от марксистически позиции литературните явления и процеси — от миналото и от непосредното ежедневие, съвременното литературознание има за здрава опора и революционно-демократическата естетика на нашите възрожденци, на Каравелов и Ботев, както и завоюваното от такива видни прогресивни учени от миналото като Ал. Т.-Балан, Ив. Шишманов, Б. Пенев, Йорд. Иванов, Мих. Арнаудов и най-вече богатите традиции на литературоведите-марксиста Д. Благоев, Г. Бакалов, Т. Павлов. В тая насока не може да не се подчертае и огромната роля на съветската литературна наука. Ето защо в навечерието на светлия юбилей, когато правим равностойна на изминатия път, ние отправяме нашата благодарност към всички онези, които с дейността си са стимулирали и ръководили литературознанието ни, за да може днес вече то да мери ръст с най-високите завоевания

на световната научна мисъл, да оказва все по-голямо и неоспоримо въздействие в изграждането на социалистическото общество.

Преустройството и развитието на литературознанието ни след народната победа трябваше да се извършва на широк фронт и в ускорени темпове, трябваше да обхване всички области на литературната мисъл, всички епохи на единадесетвековното ни художествено развитие, включително и литературния живот на непосредната ни съвременност, на текущия ден. А това налагаше проблемите на литературната история, теория и критика да се разработват синхронно, в тяхната взаимовръзка и взаимообусловеност. Защото колкото и да носят специфични черти, всички те имат за предмет художествено-творческата изява на човека, всички те са призвани да участвуват в идейно-естетическото съзряване, в цялостното духовно обновление на обществото. Затова отделните жанрови изследвания и писания, осветлявайки различните страни и аспекти на литературата, решаваха единната задача, отговаряха на единната повеля — да се разкрие, обясни и обоснове естетическият идеал на епохата, да се види и разбере как и доколко жизнената правда на времето е била претворена в художествена правда, да се посочат и анализират обективно-историческите и индивидуално-психологическите фактори на сложния и многообхватен творчески процес. Литературоведът трябваше така да осмисля обективното знание, че да разкрие неговата общественно-идеологическа, философско-естетическа същност в диалектичното ѝ единство с битието на човека от миналото и от нашата съвременност. Както литературата, така и литературознанието разкриват и осъществяват исторически обусловената приемственост между минало, настояще и бъдеще, съдействуват за реализиране на големите идеали на духовния прогрес, на социалистическата революция. Социално и естетически детерминирани, те и когато третираят въпроси от далечното или по-близо минало, извеждат и утвърждават истини и за нашето време, дават възможност да разберем социално-историческите пронеси, националния и общочовешки прогрес. Оттук и важноста на методологическите позиции, от които се пристъпва към такова сложно явление, каквото представлява литературата, значението на усилията да се даде правилна насока на научноизследователската дейност. За да не се изпада нито в нихилистично, нито в апологетично отношение спрямо художественото и научното наследство, за да се уловят закономерностите на литературното развитие и се разбере исторически обусловената поява и характер на социалистическата литература, от изследвача се изискваше да осъзнае особеностите на литературата като специфична форма на общественото съзнание и познание, да съди за нея с оглед на своеобразието на конкретно-историческата действителност с нейните социални, етични, философски, естетически потребности и критерии, да вниква в обществения смисъл на явленията, като в цялата си многообразна дейност неотменно следва принципа на историзма. Само така той би помогнал и на съвременните поколения да видят и почувствуват идейно-естетическите, общественно-нравствените истини, вложени в творбите от миналото, в националната и световната класика, да се сродят с големите проблеми, вълнували хората от различни времена, та да прозрат социалните и художествените потребности и на днешната епоха.

Още веднага след паметната 1944 г. литературознанието ни премина в настъпление на широк фронт. И в преосмисляне и оценка на художествените творби от миналото, и в осветляване на идейно-естетическите, философско-нравствените задачи на новата съвременност, и в очертаване на пътя за появата на нова социалистическо-реалистическа литература то започна да дава по-голям или по-скромнен принос.

Несъмнено една от първите и неотложни задачи бе да се посочат извращенията на буржоазната наука по отношение на националната ни литература и по отношение на литературния процес изобщо. Изхождайки от учението на марксизма-ленинизма за непреходната значимост на художествените ценности, създавани през различните епохи от отделните народи, усилията на литературоведите ни се насочиха както към проучване на отделните факти и явления, писатели и книжовници, така и към по-цялостна интерпретация на литературното развитие. Налагаше се да бъдат разкрити художествените и общокултурни завоевания на народа ни, за да бъдат използвани за национално-патриотичното и интернационално възпитание на съвременните поколения, за утвърждаване на съзнание за равноправност в обогатяване на общочовешката културна съкровищница, за разширяване на опита и знанието, естетическия хоризонт и на днешните творци на словото, за духовното обогатяване на съвременното общество, за по-нататъшното развитие на научната мисъл. А това означаваше да бъдат посочени теоретико-методологическите, обществено-философските корени на погрешните постановки и оценки от страна на буржоазното литературознание както за писатели и творби, така и по отношение цялостната характеристика на литературния процес. Постепенно се утвърждаваха ония надеждни историко-литературни, критико-оценъчни, методологически принципи, които даваха възможност да се види общото и специфичното на художественото развитие, противоречивата същност на редица писатели и литературни течения, тяхната конкретно-историческа обусловеност. Някои учени потърсиха да изяснят и на сравнителна основа генезиса и характера на множество явления. В тая насока особено благодетелен се оказа започналият процес от втората половина на 50-те години на преодоляване на вулгарния социологизъм, на опростителството, на някои погрешни постановки и възгледи за същността на типичното, за характера на положителния герой, тезата реализъм—антиреализъм и т. н. А всичко това изигра извънредно положителна роля и за непосредната практика на мнозина съвременни писатели и поети, за текущото ни литературно развитие. Дооформяйки и изяснявайки своите изследователски начала и оценъчни принципи, литературната наука и критика обогатяваха естетически и духовно хората на нашата съвременност. В това отношение особено полезни се оказаха множеството организирани научни сесии и чествувания за наши и чужди писатели както от миналото, така и от най-ново време. В докладите и разгърналите се дискусии за първи път много творци и проблеми получиха сравнително по-цялостно марксистическо осветление.

Макар броят на излизащите книги, на очерковите, монографични и проблемни изследвания, на студите и статите, третиращи един или друг момент от литературния живот, бързо да растеше, все по-остро се чувствуваше нуждата от един цялостен поглед върху хилядолетното ни литературно развитие, от една история на литературата. Още през 1955 г. започна подготовката по написване на четири томна марксистическа история на българската литература от нейното зараждане до наши дни. Тая задача трябваше да бъде осъществена от Института за литература при БАН, утвърдил се като национално средище на литературоведската ни мисъл, обединил специалистите от университетите и от Съюза на българските писатели. Във връзка с изпълнението на тая национална задача нашироко бяха обсъдени редица по-общи методологически и историко-литературни въпроси — за характера на една съвременна марксистическа литературна история, за периодизацията на литературното развитие, за обхвата и композиционната структура на многообразния материал, за мястото на фолклора в художествения процес, за ролята на обществените

и общокултурните фактори — национални и общочовешки — в духовното възможване и естетическо съзряване на народа и т. н.

Още в началните стъпки при осъществяването на тая с огромно научно, обществено-идейно и културно значение задача се открояха и неподозирани трудности, необходимостта от множество предварителни конкретни изследвания, от издирване и обнародване на всякакви документи, архивни материали и други писмени свидетелства, имащи пряко или косвено отношение към един или друг писател, към литературния процес. Видя се колко много и разностранни въпроси чакат осветление, преди да намерят своето място в синтетичното изложение на една литературна история. При това не трябваше да се изпущат никога от погледа ленинските указания за двете линии във всяка национална култура. Оказа се, че практическото осъществяване на тези принципиални указания често се съпровожда от не едно увлечение по причини от различно естество. И, както е известно, станахме свидетели как дълго време над редица писатели тегнеше сянката на сектантското вулгаризаторство, за да се появи по-късно другата опасност — безкритично възприемане и утвърждаване на всичко, създадено от писатели и поети с противоречив път на развитие, платили дан на модернистични увлечения, на идеалистически концепции. Но въпреки немалкото изпитания и трудности устремното развитие, обогатяването на научния и на духовния ни живот, растящото напрежение на идеологическия фронт — всичко стимулираше съзряването на научната мисъл, приобщаваше я към повелите на времето.

Достатъчно е човек само да разгърне множеството литературоведчески книги, появили се през последните три десетилетия, да надзърне в десетките томове на Известията на Института за литература, на Годишника на Софийския университет, на Великотърновския университет, на ВИТИЗ и др., да прегледа годишниците на литературните списания „Литературна мисъл“, „Език и литература“, „Септември“, „Пламък“, да се докосне до немалкото документални, справочни и други издания или до широкообхватните панорамни изследвания, появили се през последните години, или пък до подготовения за печат тритомен речник на българската литература, за да види ръста на литературоведската ни мисъл, за да се открият сложните перипетии и трудности, през които е преминала в усилията да изучи многообразните проблеми на нашата стара, нова и съвременна литература, на естетиката и литературната теория, на взаимовръзките и взаимоотношенията на художествената ни книжнина с духовния живот на други народи, както и онова, което е направено, за да бъде осветлено от марксистически позиции делото на видни представители на световната литература, наука и критика.

Старата българска литература, на чиято основа се зараждат и развиват и другите славянски литератури, макар отдавна да бе привличала вниманието на наши и чуждестранни слависти, стана обект на по-системни изследвания. Заедно с издирването и обнародването на множество книжовни паметници се появиха и крупни монографически трудове, сборници със студии, в които се правят успешни опити да бъде преодолян едностранчивият историографски подход към тая литература, да се погледне на нея от нови аспекти, с оглед на народностните ѝ и художествени качества. Трудовете на учени като Ем. Георгиев, П. Динеков, К. Куев, Б. Ангелов, Ив. Дуйчев, Д. Петканова, П. Русев, Г. Данчев, К. Мечев и на неколцина по-млади медиевисти, посветени на създателите на славянската писменост и на приемниците на тяхното дело, на Климент Охридски, Черноризец Храбър, Козма Презвитер, Йоан Екзарх, на богомилската и апокрифната книжнина, на патриарх Евтимий и Григорий Цамблак, на Владислав Граматик и на други книжовници на средновековието хвърлят нова светлина върху духовния живот

на оная епоха, когато българският народ наистина постигна несравними завоевания, изпреварва много от днешните големи нации. Започналата от няколко години подготовка на Кирило-Методиева енциклопедия, в съставянето на която са включени почти всички медиевисти от различни клонове на хуманитарното знание, ще даде възможност да бъде хвърлена обилна светлина върху явления и процеси, характеризиращи старобългарската литература и култура. Първият том на академичната история на българската литература се явява като синтез на извършената изследователска работа върху книжнината на оная епоха.

Макар направеното да е значително, особено през последните години, не може да не се подчертае, че все още предстои огромна работа и по отношение издирването и научното издаване на ръкописното наследство, и по отношение на неговата идейно-художествена интерпретация, за да се разкрие своеобразието му при отразяване на оная историческа действителност с нейната социална структура и динамика, за да се почувствува обществено-духовният свят на тогавашния човек, търсещ да даде философско-нравствено осмисляне на съпътстващите го явления. Постигенията на съветската медиевистика могат да служат като опора относно насоката на бъдещите изследвания. Организираният разговор на страниците на сп. „Литературна мисъл“ във връзка с някои концепции на съветския учен Д. Лихачов хвърли известна светлина върху основни въпроси на старата ни литература, отново доказва необходимостта от по-нататъшни дискусии.

Въпросите на нашата възрожденска литература, която отразява всеобхватните национално-ренесансови процеси и за кратко време се извиси до големи върхове, за да утвърди традиции, послужили като основа за по-нататъшното развитие на националната ни художествена мисъл, станаха предмет на по-цялостни изследвания, задържаха вниманието на научни работници от различни поколения. Съзнанието за органическата връзка на възрожденската епоха с по-късните народностни и социални процеси тласкаше мнозина да се заемат с осветляване на обективните културно-исторически явления, формите, в които се изявява бързо формиращото се национално и художествено съзнание, ролята на литературата в съзряването на националната революция. Наред с издаване на наследството на редица крупни възрожденци повиха се и много студии, книги, сборници, посветени на различни въпроси, свързани с делото на Паисий, Софроний Врачански, П. Берон, Н. Бозвели, Н. Геров, Д. Чинтулов, П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, Д. Войников, В. Друмев, Л. Каравелов, Н. Бончев, Хр. Ботев. В тези изследвания, като се отхвърлят несъстоятелни постановки и характеристики от миналото за едни или други възрожденци, се осветлява от марксистески позиции животът и делото им, приносът им за съзряване на народностно и културно-естетическо съзнание, националното и жанрово своеобразие на творчеството им, взаимоотношенията им с други чужди литератури и т. н. Характерът на отделните литературни течения, на романтизма и реализма, на отношението между фолклор и литература и др., както и зараждането и развитието на литературно-теоретическата и критическата мисъл в оная епоха също бяха предмет на по-разгърнати или по-частични трактовки. На възрожденската литература е посветен и вторият том на академичната история, където се прави сериозен опит да бъде обгърнат книжовният живот на епохата от нови методологически позиции.

При несъмнените успехи в изучаването на тоя дял от националната ни литература колкото навлизаме по-надълбоко в нейната проблематика, толкова по-релефно се открояват нерешените въпроси и от историко-литературно, и от теоретико-естетическо, и от социологическо-психографско естество.

Формирането на нов естетически идеал на основата на разгарящото се националноосвободително движение, появата на различни художествени течения, жанрове, стилове, методи, създаването на една нова поетика предлагат на изследвача богат материал за всякакъв род проучвания. Синхронното историко-литературно и социологическо-психологическо осмисляне на многообразието на феномени ще доведе до преодоляване на все още неизживени предубеждения към художествената значимост на тая литература, обусловена от своеобразието на народностните възродителни процеси, учудваща със своите художествени и теоретически прозрения и завоевания.

Въпросите от подобен характер се усложняват и умножават, когато навлизаме в следосвобожденската епоха. Непрестанно усложняващата се социално-политическа, философско-нравствена и културна атмосфера от края на миналия и началото на нашия век обуславя появата и на не по-малко сложна и противоречива в идейно-естетическо и методологическо отношение литература. Тази сложност пролича още по време на дискусиите за периодизацията на литературата, пък и в опитите да се обгърне по-цялостно наследството на големите ни писатели, да се характеризират различните литературни течения, жанрове, да се видят основните тенденции на развитие и факторите, от които те са обусловени, и т. н. Особено остро стоеше въпросът да се изясни идейно-естетическата същност на революционно-пролетарската литература, създадена до 1944 г., да се определи нейният творчески метод, мястото ѝ в цялостния национален литературен процес. Още повече, че тя именно беше най-безцеремонно отричана или отминавана от буржоазните литератори. А, от друга страна, трябваше да бъдат преодолен и редица опростителски възгледи по отношение на неколцина големи художници на словото с по-сложен път на развитие — един процес, започнал още с първите стъпки по пътя на ленинизацията на литературния фронт през 30-те години, но дошъл до своя логически край много по-късно.

Със свои приноси върху различни моменти, страни и проблеми на новата българска литература — от Паисий насам, се извиха учени както от по-възрастното и средно поколение — Т. Павлов, П. Зарев, Г. Цанев, П. Диневков, Ем. Георгиев, Ст. Каролев, Ефр. Каранфилов, Кр. Генов, Ст. Божков, П. Русев, Ж. Авджиев, С. Султанов, Р. Ликова и др., така и от по-младото поколение — М. Николов, Т. Жечев, М. Цанева, Здр. Петров, Н. Драгова, Г. Марков, Ил. Колев, С. Баева, Д. Леков, Цв. Унджиева, Ел. Димитрова, Ст. Таринска и мнозина други литературоведи и критици. В техните проучвания — твърде разнобразни в жанрово и стилово отношение, върху по-общи или по-частни въпроси — се откроява релефът на литературното ни развитие, обликът на онези, чиято художествена и теоретическа мисъл е движела националния литературен прогрес. Без да смятаме за необходимо да сочим имената на всички, които в една или друга степен са допринесли за изясняване на отделни факти и явления, иска ми се още един път да подчертая голямата, непозната преди активност на литературоведската мисъл, развивана от писатели и критици, научни и културни дейци, формирали се при различни условия, с различен подход към явленията, но ръководени от принципите на марксизма-ленинизма.

Колкото и да е недостатъчно направеното досега, излезлите студии, очерци, монографии, сборници с изследвания за Иван Вазов, Захари Стоянов, Алеко Константинов, П. К. Яворов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Елин Пелин, Антон Страшимиров, Д. Полянов, Г. Кирков, Д. Дебелянов, Хр. Ясенов, Йордан Йовков, Хр. Смирненски, Гео Милев, Н. Вапцаров, за редица други писатели от 20-те и 30-те години, както и изданията, посветени на диференцирана литературоведческа проблематика, макар и с нееднакви на-

учни качества, са безспорен принос в осветляване на новата ни литература и могат да бъдат използвани за по-нататъшна плодотворна научна дейност. Някои от тези изследвания показаха ръста на националната ни художествена мисъл и в по-широк план. Така например изследванията за социалистическата ни литература, на марксистическата ни теория и критика дават възможност да бъдат направени и някои по-обща изводи както по отношение на участието им в световния литературен процес, така и относно осветляването на такива важни проблеми като съотношение между мироглед и метод, между традиция и новаторство, между идейност и художественост и т. н. Радостно явление са и усилията да бъдат разнообразни жанрово и тематично изследванията — от проблемната студия, монографичната и портретна характеристика до психологическото есе и синтетичния очерк, от строго научния трактат до научно-популярната статия, — еднакво необходими с оглед на различните интереси и възможности на хората, които се интересуват от проблемите на литературата. Все повече се осъзнава и значението на документално-изворовия материал. Оттук и все по-честата поява на издания със спомени, с архивни и други материали, макар в тая насока да предстои тепърва работа. Поредицата „Литературен архив“, както и необходимостта от пълни академични издания на наследството на големите ни писатели изискват много по-голямо внимание и усилия. Освен третия том на литературната история, която дава цялостна картина на литературния живот от Освобождението до края на Първата световна война, появиха се и отделни многотомни широкообхватни изследвания за цели периоди и епохи на литературното ни развитие. Тук особено се откроява четири томната „Панорама на българската литература“ от П. Зарев. Поискал да обгърне литературното ни развитие от Възраждането насам, авторът пристъпва към литературния процес от нови аспекти и позиции, като търси взаимовръзка между национална литература и национална съдба, между народопсихология и творчески акт. Осветлявайки по-углъбено социологическата, народопсихологическата и естетическата същност на литературата, той очертава нейния самобитен характер и общочовешко звучене, участието ѝ в световния литературен процес. Заслужават по-особено внимание и тритомните „Страници из историята на българската литература“ от Г. Цанев, където в очеркова форма се характеризира делото на по-видните български писатели след Освобождението. Съзнавайки значението и на литературното наследство в областта на литературната история, теория и критика за по-нататъшното възможване на съвременното литературознание, неколцина изследвачи издадоха книги и студии, посветени на делото на Д. Благоев, Г. Бакалов, Т. Павлов, както и на учени като Ив. Шишманов, Б. Пенев, Ал. Т.-Балан и др. Историята на самото литературознание е негов важен структурен елемент и заслужава много по-голямо внимание, и то не само за да се види развитието на съответната научна дисциплина, но и да бъдат избягнати редица лутания и грешки, а, от друга страна, да бъде опора на по-нататъшните търсения.

Ако всяко време определя художествената и научната проблематика на литературната дейност, то потребностите на нашата епоха несъмнено налагат да се пристъпва към все по-углъбено социологическо, психологическо и естетическо интерпретиране на художествените феномени, да се разкрива в пълнота от какво се определя различният подход при концепиране и претворяване на жизнените явления, да се утвърждава прогресивната научна и поетическа мисъл, да се критикуват и стхвърлят декадентските произведения, реакционните теории, под каквито и благовидни маски и да се прикриват. А, както е известно, през последните десетилетия подобни теории се развиват нашироко в западното литературознание. Обективистичното, догматичното или форма-

лесно пристъпване към литературата от различните епохи в никакъв случай не може да ни даде истината за значението на завоюваните естетически богатства. В художествените произведения са вплътени ценности от различно естество, обусловени преди всичко от дълбокото сродяване на твореца с народа, с патоса и задачите на епохата, с вълненията и стремежите на хората, изявени са истини с непреходно значение. Тях обаче може да види и разкрие само онзи изследвач, който, изучавайки богатството от факти и явления от миналото, живее с проблемите на настоящето, вдъхновява се от идеала на съвременната социалистическа епоха, ръководи се от материалистическа методология.

Макар че и когато са се занимвали с проблемите на литературното наследство литературоведите да се решавали актуални, свързани и със съвременното художествено развитие въпроси, специално внимание те отделят на литературата от непосредното настояще, от текущия ден. Създавана по горещите дири на събитията, отразяваща бурните процеси на социалистическото ежедневие или пък историческото битие на народа ни, но от позициите на социалистическо-реалистическата поетика, тая литература трябваше да бъде насочвана и осмисляна, за да звучи все по-пълно в хармония с обществените и духовните повели на новата епоха.

По своето жанрово своеобразие и оперативност литературнокритическата дейност има несравнимо по-големи възможности за непосредно участие в текущия духовен живот, в идеологическите и естетически сблъсъци, да утвърждава и у писатели, и у читатели ново светоотношение, нови културни и естетически критерии. В годините на народната власт наред с по-възрастното поколение на критическото поприще бързо навлизаха и по-млади литератори, изпълнени с пориви да участвуват в обновителните духовни процеси. Работейки в една напрегната обстановка, те не бяха предпазени от различни увлечения. Затова и едните, и другите трябваше да воюват и със себе си, за да усвояват по-пълно марксистко-ленинската методология и се освободят от някои рецидиви на погрешни теории, а, от друга страна, трябваше съевременно да реагират срещу непълноценното, срещу онези, които стеснено или твърде „широко“ разбираха идейно-естетическата същност на социалистическия реализъм, да отбиват атаките, идващи отгъсно и отгълово. Динамиката, напрежението в културната област в ония години най-пълно се отразиха в литературната критика. Но както литературната история, така и литературната критика, преодолявайки различни увлечения и трудности, стоеше на най-предните линии на идеологическата борба, участвуваше в раждането на пълноценна социалистическо-реалистическа литература. В този настъпателен, изпълнен с напрежение и изпитания процес участваха критици от различни поколения, с различна подготовка и творчески натюрел: П. Зарев, Ст. Каролов, П. Данчев, Ефр. Каранфилов, М. Николов, П. Пондев, Ем. Петров, Б. Делчев, Ив. Руж, В. Колевски, Здр. Петров, Т. Жечев, Ив. Попиванов, С. Султанов, Ив. Цветков, Б. Ничев, Кр. Кулюмджиев, Ст. Илнев, Л. Георгиев, Ел. Константинова, В. Бояджиева и мнозина други. През последните години израснаха млади талантиливи критици, участващи активно в литературния печат, а неколцина от тях издадоха и първите си книги с критически статии. Днес е трудно да бъдат дори изброени статиите, студиите, очерците, посветени на съвременни писатели, разглеждащи въпроси, свързани с теорията и практиката на съвременната социалистическа литература, които изясняват метода на социалистическия реализъм, неговата новаторска същност и връзките му с предходното наследство, широките хоризонти, които разкрива пред писатели и поети. Обогатявайки се жанрово и тематично, критиката все по-настойчиво се вмесваше в текущия литературен процес. А когато се поя-

вяваха по-сериозни отклонения в една или друга посока, партията своевременно предупреждаваше за дебнещите опасности. „Комунистическата идеяност — висш принцип на нашата литература и изкуство“ — така недвусмислено др. Т. Живков формулира задачите на литературата и на литературната критика през 1963 г., когато бяха се появили кълнове за създаване на някаква „дезангажирана“ литература. И по-късно партията чрез първия секретар на ЦК активно и с разбиране се вмесваше, за да предупреди и осъди известни нездрави явления, за отклонения от правилната марксистко-ленинска линия. В това отношение особено благотворна и навременна роля изигра речта пред конференцията на софийската комсомолска организация през 1969 г. Направените в тая бележита реч анализи и предупреждения все дълбоко се осъзнават и претворяват в непосредната литературно-критическа практика. Последвалите обсъждания, дискусии, разговори изясниха в значителна степен важни теоретически и практически проблеми на литературно-критическата дейност, спомогнаха критиците да осъзнаят по-всестранно идейно-естетическите, класово-партийните задачи на нашата съвременност, да заработят с по-голямо професионално майсторство и идеологическа заангажираност. Марксистко-ленинското световъзприемане, материалистическата естетика са философската основа на методологията на съвременната литературна критика, а това ѝ дава неограничени възможности за изучаване на художествените явления, за ръководене на съвременните литературно-естетически процеси. Макар не всичко още да е напълно изживяно, критиката наистина направи много за развитието на съвременната литература, за създаване на атмосфера, в която не можеха да виреят разните плевели, каквито бяха избуяли в други социалистически страни. Каквито и конфликти да се явяват между критици и писатели, в своята дълбока същност те бяха обусловени от искрено желание да се върви напред, да се създава пълноценна социалистическо-реалистическа литература.

Разбира се, при несъмнените си успехи, както вече не един път е посочвано от най-отговорно място, критиката следва много по-активно и углъбено да осветлява многообразните предпоставки за разцвета на съвременната литература и като прилага творчески класово-партийния подход, своевременно да реагира на опасностите, които могат да дойдат отляво и дясно, да бъде непреодолима бариера срещу непълноценното и примитивното в общественоейно и художествено отношение. Едно по-широко разбиране на жизнените конфликти, на историческата правда, на проблема за положителния герой, по-углъбеното вникване в потребностите на съвременния човек, в политиката на партията, в задачите, които стоят пред хуманитарните науки, е безусловно необходима предпоставка за по-нататъшното възможване на литературната критика. Ако за писателя е необходимо да познава живота в цялата му сложност, то това важи в още по-голяма мяра и за литературния критик, защото единствен критерий за истината по думите на Ленин е човешката практика. Следователно действителността — минала и сегашна — е критерий и за значимостта на художествената и научната правда. Това налага да се съди за живота от един по-висок обществено-философски и нравствено-естетически идеал, да се търси винаги социалният смисъл на художествените явления, на теоретическите постановки и характеристики.

Макар че главните усилия на българските литературоведи през изминалите три десетилетия да бяха насочени предимно към разработване проблемите на българската литература, от вниманието им не отпаднаха и редица въпроси на чуждите литератури, особено на руската и съветската, на литературите на другите социалистически и западноевропейски страни. Толкова повече, че все по-ясно се осъзнават исторически обусловените взаимоотношения и

взаимодействия между отделните национални литератури, както и общото-вешкото значение на големите писатели.

Специалистите по съответните чужди литератури — древни и съвременни — славянски, балкански, западноевропейски: Ем. Георгиев, К. Куев, Н. Драганов, С. Русакиев, В. Велчев, Г. Германов, Хр. Дудевски, Ил. Колев, В. Колевски, Б. Ничев, Ив. Цветков, Л. Цветков, Евд. Метева, Йор. Цонев, Ал. Анчев, В. Смоховска, М. Минков, К. Гълъбов, Ал. Пешев, Л. Стефанова, Ал. Ничев, Р. Гандева, Ст. Станчев, Л. Огнянов, Вл. Филипов, М. Жечев и др. все успешно разработват редица историко-литературни въпроси, осветляват творчеството на големи чуждестранни писатели, разкриват особеностите на литературния процес в съответните страни, взаимоотношението с националната ни литература. Чуждите литератури стават все по-често обект и на литературите-българисти с оглед да бъдат обяснени някои общи закономерности.

Все по-плодотворни са и усилията литературните явления да бъдат разглеждани в по-широк сравнителен план, като се държи сметка за връзките, за общуването и взаимодействието на националната ни литература с литературите на близки и по-далечни народи. По такъв начин се разкрива в по-голяма пълнота кое е национално специфично и кое общозакономерно, кое е типологически обусловено и кое идва по линията на преки или косвени общувания. Българското литературознание има богати традиции в сравнителните изследвания. Сега трябва да се отиде по-нататък. В наше време сравнително-историческите изследвания се оказват особено наложителни и перспективни и на тях следва да се отделя много повече внимание. Необходимо е да се разработват и методологическите принципи на марксистското сравнително-литературознание и да се критикуват постановките на буржоазната компаративистика. Издадените сборници със сравнителни изследвания във връзка с международните славистични и балканистични конгреси, както и във връзка с петдесетгодишнината на Великата октомврийска революция и стогодишнината на Ленин, съвместните издания с някои други страни — Чехословакия, ГДР, Полша и най-вече с институтите в Съветския съюз, сборниците с документи за проникването на съветската литература в България, както и някои самостоятелни студии и книги са плодотворни стъпки, говорят за наличието на големи възможности за широко съвместно и комплексно интерпретиране на разнообразните проблеми, свързани с развитието на художествената, теоретико-критическата и естетическата мисъл. В ход е изпълнението на няколко крупни задачи, разработвани съвместно въз основа на договорите за двустранно и многостранно сътрудничество с академичните на социалистическите страни: сборниците — литературата на изменящия се свят, литература и съвременност, формирането на световната социалистическа литература и др. Чрез подобни изследвания българската наука се включва още по-непосредно в разработването и на тематика — предметното литературознание. А и националната ни литература се включва в контекста на литературните процеси от по-широк географски или етнически регион и по такъв начин се открояват нейните истински измерения. Все по-често български учени са канени да участвуват в чужди научни издания. Ако досега вниманието е било насочено да се покаже онова, което идва отън и е стимулирало литературното ни развитие, то вече се съзнава и необходимостта да се разкрие и онова, което е дала българската литература за развитието на други национални литератури, на световната художествена и научноестетическа мисъл. В тая насока не може да не бъде подчертано все по-активното участие на българските литературоведи в международни научни срещи, конференции, симпозиуми, конгреси, където с успех разкриват истината за

националната ни литература и култура, разобличават всеки опит за посетелство над народностните ни завоевания, отстояват принципите на марксистко-ленинското учение за литературата и по такъв начин дават безспорен принос за развитието на научната мисъл. На тези именно международни форуми още по-ярко се откроява високото равнище на националната ни литературна наука.

Българското марксистко литературознание винаги се е отличавало със здрава теоретико-методологическа основа. Тя се чувства несъмнено и във всички жанрове литературни изследвания, появили се през последните десетилетия. Както е известно, в наше време, когато революционните и прогресивни сили в света са в настъпление, когато класовите битки стават все по-изострени, когато западните стратегии искат да използват принципа за мирно съвместно съществуване, за да прокарат своите разбирания и концепции за духовния живот, идеологическите проблеми, а следователно и художествено-творческите и научно-литературните излизат на най-предната линия. Затова и литературознанието ни се е стремяло да разработва теоретико-естетическите и методологически въпроси, да обосновава основни принципи, категории, да отстоява марксистко-ленинските постановки, за да не се проявяват нито рецидивите на догматизма и сектантството, нито да виреят безидейността, аполитичността, либерализмът, които водят до амнистиране на слаби в идейно-естетическо отношение произведения, до отклонения от материалистическата методология, от класово-партийната принципиалност. В борбата срещу идейно нездравото и художествено примитивното, срещу различните формалистично-декадентски тенденции, срещу буржоазните естетически теории ние имаме богато наследство, блестящи примери на истинска боева, комунистическа принципиална и непримирима литературна критика. Теоретико-критическите традиции на Благоев, Бакалов, Павлов, на техните ученици служат за опора и ориентир и на съвременната теория и критика, като ги доразвиват с оглед на съвременните достижения на науката. Трудовете на П. Зарев, П. Данчев, Исак Паси, Ат. Натеv, И. Панова, Н. Георгиев, Кр. Горанов и на редица други литературоведи осветляват важни теоретически проблеми. „Ние трябва да изострим още повече нашето идеологическо оръжие, да бъдем по-настъпателни, да даваме отговор на онези проблеми, които животът поставя, да нанесем неотразими удари на противника и същевременно да създадем непреодолима брoя срещу всяка идеологическа диверсия на империализма“ — говори със загриженост Т. Живков. Макар ревизионистичните и антимарксистически прояви и тенденции да не намериха у нас (за разлика от някои други страни) плодотворна почва, налага се да бъдат продължени усилията, за да се хвърли по-обилна светлина върху въпроса за идейността, народността и партийността в литературата, за своеобразието ѝ като форма на познание, за категориите метод, стил, направление, за взаимоотношенията между жизнена и художествена правда, за социалната детерминираност на социалистическия естетически идеал, за същността на различните ревизионистични концепции, за социологията и психологията на литературата, за процеса на нейното възприемане, за народностно-психологическото и класово-историческото в нея, за националната ѝ самобитност и общочовешко звучене, за закономерностите, съпътстващи естетическото съзряване на човешкото общество, и т. н. Важността на теоретическите въпроси и сложността на идеологическата борба в художествената и научната област изисква всеотдайните и обединени усилия на всички, защото се касае за спечелване съзнанието на хората и утвърждаване на демократическата и комунистическа идеяност. Така литературознанието ни се свързва още по-непосредно със задачите на социалистическото ни развитие, с идейно-

мирогледното, нравствено-естетическото, патриотичното и интернационално възпитание на нашия съвременник, на идните поколения.

Съвсем очевидно е, че тук не е възможно да се спираме на всички научни области и проблеми, които са занимавали българските литературни историци, теоретици и критици през социалистическото ни тридесетилетие. А и тържественият юбилеен характер на нашата сесия не налага да бъдат аналитично разкрити всички завоевания и недостатъци на литературоведческия фронт. Това, разбира се, не означава, че ние си затваряме очите пред онези бели петна, които съществуват в нашето литературознание, че не съзнаваме колко много са областите, в които още правим първите си стъпки, колко много научни проблеми ще трябва тепърва да заемат своето място в ползването на съвременното ни марксистско литературознание. Работата, която сега започва във връзка с решението на ЦК на БКП да бъдат обсъдени през есента на тази година състоянието и перспективите на литературознанието, ще разкрие в пълнота и неговия ръст, и задачите, които предстоят да бъдат решавани в по-близко или по-далечно време.

При всичката обаче самокритичност не може да не признаем, че в изминалите три десетилетия на социалистическо строителство литературознанието ни е подхванало и осветлило важни страни и моменти на литературата в национален и в по-широк мащаб, че са обосновани и утвърдени основни принципи на марксистко-ленинската естетика, литературна наука и критика, че е хвърлена обилна светлина върху характера и насоката на съвременната литература, върху литературата на социалистическия реализъм изобщо, която се утвърждава все повече като решаващ фактор в световния литературен процес. Постигнатото досега, колкото и да не ни задоволява, говори за несъмнен научен кипаж, за непрестанни търсения и прозрения, за методологическо съзряване и проблемно-тематична широта. Днес в полето на литературната наука и критика работят няколко генерации литературни работници, които са изпълнени с творчески пориви да навлязат в нови научни области, да подхванат нови проблеми, за да бъдат на равнището на световната прогресивна наука. И в това отношение опитът на съветското литературознание за нас е бил, е и ще бъде винаги опора и ориентир в усилията да развиваме научното и художественото познание, литературоведческите изследвания да бъдат във все по-ясно съзвучие с потребностите на социалистическата ни съвременност, с изграждането на зряло социалистическо общество.

Днес все повече се осъзнава повелата, че в усилията на разгърнатото социалистическо строителство литературознанието следва да разглежда многовековния литературен процес на основата на цялостния социален и духовно-интелектуален живот, като осмисля обществено-нравствено и философско-естетически явленията, за да се открият и закономерностите на по-нататъшното развитие на литературата, да се изяснят формите и характерът, в които ще се изяви съдържанието и на комунистическото общество. На много от досега третираните въпроси следва да се погледне от нови аспекти, да се разчупят някои литературни схеми, да се обогатят естетическите категории, за да се видят и по-пълно особеностите на художествената идейност, как партийността преминава в народност при новите условия, как социалистическият хуманизъм се обогатява с нови черти, как се изменя съотношението между писател и общество, между творец и читател, между писателско светоусещане и художествен талант, между образ и идея, как се откроява ролята на творческата индивидуалност. Необходимо е използването и на нови методики при изследване структурата на художествената творба, на стилистиката и поетиката. От друга страна, едновременно встъпване по пътя на социализма и комунизма на много народи и страни налага да се види общото и особеното в развитието

на техните национални литератури, в каква форма и степен се проявява единството и многособразието на литературния процес. На литературознанието се пада задължението да разкрие формите, средствата и пътищата, чрез които непреходните ценности на националната и общочовешката художествена съкровищница могат да бъдат използвани за по-нататъшното възможване на съвременната литература, за разширяване на поетическото виждане, за обогатяване на художествената палитра на писателя, за развитието на научната мисъл, за пълно осъзнаване повелите на новата епоха. Но това налага едно по-непосредно познаване и изследване на съветската литература, както и на социалистическите и прогресивни литератури на други европейски и неевропейски страни. При интерпретиране на художествените произведения могат да бъдат използвани различни подстъпи — както социологическият, така и естетическият, както психологическият, така и структуралният анализ, стига да не се монополизира само единият от тях, да се превръща в догма и по този начин да се подменя и извращава марксистко-ленинската методология.

Още преди повече от едно столетие великият Белински подчертаваше, че не може да се говори сериозно за съвременна литература, без да се разкрие какво е представлявала тя в миналото, без да се усвои опитът на предходниците. А Горки нееднократно сочи, че една от причините за изоставането на критиката е непознаването на литературната история. Наистина — колко поучителни указания! Несъмнено много лутания и грешки биха били избягнати, ако и писатели, и критици познаваха по-отблизо и цялостно опита на миналото, изстрадали от не едно поколение художествени и научни дейци. А и, обратно, ролята на историко-литературните изследвания би била много всеобхватна, ако техните автори живееха непосредно с проблемите на съвременната литература.

Ако по думите на съветския литературовед Бушмин научното равнище и действената идеологическа сила на литературознанието зависят в голяма степен и от състоянието на другите хуманитарни науки — философия, психология, социология, история, езикознание, то несъмнено и резултатите от литературоведческите изследвания важат в не по-малка мяра за тези хуманитарни дисциплини, както и за всички онези, които се занимават с историята и съвременното състояние на човешкото общество. Оттук и необходимостта от комплексно интердисциплинарно разглеждане на духовно-творческите феномени, на културно-естетическите и общоидеологически процеси.

Сега ние се намираме в период, когато вече съществуват всички обективни условия и субективни предпоставки литературознанието ни да навлезе в нов етап, да си постави още по-големи задачи, съответстващи на грандиозните перспективи, начертани от Десетия конгрес на Българската комунистическа партия. Както е известно, през последните години партията отдели особено внимание за реорганизиране и още по-здравео укрепване на научния и идеологическия фронт. Утвърдените документи на специалните пленуми на ЦК ясно очертават насоките и организационните форми на по-нататъшната научно-изследователска и културно-идеологическа дейност. Започналите исторически обусловени процеси на интегриране силите на научния потенциал в национален мащаб още повече благоприятствуват да бъдат подхванати крупни проблеми и решени с усилията на много и различни специалисти. В тая насока едно още по-тясно сътрудничество със съветските литературатори се налага с цялата си жизнена и научна необходимост. Досегашният опит доказва по неоспорим начин, че със съвместни усилия могат да бъдат решени обществено-актуални, научно-перспективни, идеологически целенасочени проблеми, които да влияят и на развитието на световната прогресивна наука. По-нататъшният подем на литературознанието ни изисква то да бъде съобразено със стратегията и так-

тиката на целия хуманитарен научен фронт в съвременния етап на социалистическото ни развитие. А това предполага да бъдат разработени такива годишни, петилетни и по-дългосрочни научни планове, които да държат сметка за всеобхватното духовно развитие на нашето общество, за тенденциите на националната ни култура, за перспективите на световната научна и художествена мисъл. А всичко това изисква да бъдат подготвени и необходимите кадри, способни да развиват и нови научни направления с оглед не само на понататъшното разширяване и възмогване на научната мисъл, но и с оглед на нейната по-голяма ефективност във формирането на днешния съвременник, в съответствие с цялостните и всеобхватни обществено-исторически, духовно-естетически и идеологически процеси. Свободната размяна на мнения, творческите дискусии, научните спорове, търпимостта и уважението към всеки, който дири истината, ще осигурят по-нататъшния възход не българското марксистическо литературознание, което трябва да се изгражда както върху националния художествен и научен опит, така и върху опита на великата съветска страна, върху постиженията на световната литература и наука.

Към всеотдайни и дружни усилия за развитието на националната ни наука, литература и култура ни задължава светлият юбилей, който нашият народ се готви да чествува — тридесетгодишнината на Деветосептемврийската революция, — изпълнен със смели дръзновения да изгражда благоденстващо и щастливо социалистическо общество.